

SHAYBONIYLAR VA ASHTARHONIYLAR DAVRIDA MOVARAUNNAHR

Алланазарова Гулнора Чориевна

Тарих фанидан 1-тоифали уқитувчи

Юнусобод тумани. 302- Мактаб уқитувчиси

Annontatsiya: Markaziy Osiyo ayniqsa o'zbek xalqi tarixida –xonliklar davri alohida o'rin tutadi. Ko'p ming yillik o'zbek xalqi tarixida bu davr o'zining muddati bilangina emas, balki, shu davrda xalqimizning ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz bergan juda katta voqealar bilan ham ajralib turadi. Temur vafotidan so'ng Temuriy shahzodalar o'rtasida boshlanib ketgan to'xtovsiz urushlar sohibqiron ne mashaqqatlar bilan bunyod etgan qudratli davlatni parchalanib ketishiga sabab bo'ldi. Asta-sekin bu qudratli davlat tarkibidan qator davlatlar va mulklar ajralib chiqib ketdi. Xorazmdan Astrobodgacha keng hududda joylashgan turkmanlar birinchilardan bo'lib temuriylar davlatidan ajralib chiqdilar.

Xuddi shu vaqtda Farg'ona vodiysi ham ajralib mustaqil bo'lib oldi. SHuningdek, Hisor va Badaxshon ham mustaqil davlatga aylandi. Natijada O'rta Osiyodagina emas balki, Xuroson va Eron hududlarida ham temuriylar davlati yiqilgan edi. Temuriylar davrida buyuk Temur davlatining bunday parchalanib ketishi G'arbda Qora dengiz qirg'oqlaridan boshlanib, SHarqda Irtish daryosi va Balxash ko'liga qadar, janubda esa Sirdaryoning quyi oqimlarigacha cho'zilgan. Qipchoq dashtlarida yashovchi O'zbeklar deb atalmish turkiy tilda so'zlashuvchi ko'chmanchilarni Movaraunnahr yerlariga hujum qilib uni zabt etishlari uchun qulay sharoit yaratib berdi. O'z vaqtida mug'ullar istilosi ostida qolgan hududi zabt etilib, Jo'ji ulusiga kiritilgan Dashti Qipchoq aholisi Jo'ji o'limidan keyin uning o'g'illaridan biri SHaybonquli ostida o'zining mustaqil ulusini tashkil etish uchun kurash olib boradi. Natijada YOyiq daryosining SHarqidan Sirdaryo buylarigacha bo'lgan yerlarda bunday ulus bapro etiladi. XV asrda ana shu SHaybon boshchiligidagi ulusda yashagan ko'chmanchilar o'zbek nomi bilan atalganlar. XVI asr Xiva tarixchisi Abdulg'oziyning yozishicha (1603-1664) asosan chorvachilik va ko'chmanchilik bilan shug'ullanuvchi o'zbeklarning ko'pchiligi yozni YOyiq daryosining yuqori oqimida, qishni esa Sirdaryoning quyi oqimida o'tkazadilar. Bu yerda o'zbeklardan tashqari qipchoqlar qo'ng'irotlar uyshun, nayman va boshqa qabilalar ham yashagan bo'lib, ular o'sha o'zbeklar tarkibiga kirar edi. XV asrning 20 yillariga kelib Dashti Qipchoq urug'lari ichida SHayboniylar urug'i (o'zbeklar) oldinga chiqdi.

Bu urug'ning eng ko'ga ko'ringan vakili, ko'chmanchi o'zbeklar davlatining asoschisi Abdulxayrxon bo'lib, u o'zidan oldin bu yerda hukmronlik qilgan Baroqxondan farqli o'laroq, taxtni o'zgalar yordamida emas, balki bir qator o'zbek qabilalari, chunonchi Nayman, Qo'ng'irot, Qiyot, Durman, Uyg'ur, Uyshun va boshqa

qabilalarning yordamida egalladi. U juda qisqa vaqt ichida yirik davlatni vujudga keltirdi va bu davlatni uning o'zi 1428 yildan 1468 yilgacha boshqardi. 4 Biz yuqorida ta'kidlaganimizdek, Abdulhayrhon boshliq o'zbeklar asosan ko'chmanchi xalq bo'lib chorvachilik bilan shug'ullanganlar. SHu bois ularga chorvachilik mahsulotlarini hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlariga almashadigan xalqlar va hududlar kerak edi. Bundang tashqari bu davrga kelganda ko'chmanchi o'zbeklarning katta qismi feodal munosabatlarining rivojlanishi natijasida o'z o'tloq va podalaridan ajragan bo'lib, ularning o'troq hayot kechirishi uchun Movaraunnahr yerlari kerak edi. SHu va boshqa bir qator sabablarga ko'ra hali Abdulxayrxon davridanoq o'zbeklar Sirdaryoning quyi oqimidagi Sig'noq, Oqqo'rg'on, Suzoq, Uzgan va boshqa yerlarga hujum qilib, u yerlarni bosib oldi. Ko'chmanchi o'zbeklar tomonidan Movaraunnahr hududlarini egallash uchun kurash Abdulxayrxonning nabirasi Muhammad SHohbaht SHayboniy davrida (1451-1510) kuchaydi. XV asrning ikkinchi yarmida Movaraunnahrdagi o'zaro kurashlar bilan band bo'lgan temuriylarning asosiy raqibi shimoldagi mo'g'ullar edi.

Ularning Movaraunnahr yerlariga to'xtovsiz talonchilik hujumlaridan bezor bo'lgan temuriy shahzodalar mo'g'ullarga qarshi kurashda SHayboniyxon foydalanish maqsadida u bilan ittifoq tuzdilar. Biroq SHayboniyxon bu ittifoqqa tez-tez xiyonat qilib, goh temuriylar, goh mo'g'ullar tomonida turib harakat qilar edi. SHayboniyxon bobosi Abdulxayrxon Dashti Qipchoqda tashkil etgan davlatni bir tomonlama kuchaytirib, o'z oldiga hali o'sha bobosi rejalashtirgan Movaraunnahr yerlarini bosib olish ishini hal etishni maqsad qilib qo'ydi va uni amalga oshirishga kirishdi.

Bu ishga kirishar ekan, SHayboniyxon eng avvalo 1480 yilda Qozoq xoni Burunduqxonga katta zarba berdi. SHundan so'ng SHayboniyxon 1488-1500 yillar ichida O'tror, YAssi, Sig'anoq, SHaxrisabz. Turkiston shaharlarini egallaydi. SHundan so'ng Temuriylar poytaxti Samarqandni egallashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. SHayboniyxon 1499 yilda dastlab Samarqandni qamal qilganda bu yerda Sulton Ahmad Mirzoning o'g'illaridan biri, Sulton Ali Mirzo hukmronlik qilardi. Uning qobiliyatsiz, har tomonlama o'zligidan xabar topgan SHayboniyxon Samarqand shahriga kirmay SHahrisabz va Qarshi shaharlarini talab Qipchoq dashtiga qaytib ketadi. Ozroq vaqt o'tgach SHayboniyxon Toshkent hokimi Mahmudxonidan ozroq yordam olib, Samarqandga yangidan hujum boshlaydi. Xuddi shu payt Buxoro hokimi Muhammad-Boqi tarxon qo'shinlari Samarqand hukmdori Sulton Ali Mirzoga yordamga kelayotganligini haqida SHayboniyxon xabar topadi. SHundan so'ng u Samarqand qamalini to'xtatib, asosiy kuchlarini Buxoro qo'shinlariga qarshi qaratadi natijada Dabusiya qal'asida (hozigi Ziyovuddin stantsiyasi yaqinida) bo'lgan jangda (1500) SHayboniyxon qo'shinlari g'alaba qozonadilar. SHundan so'ng SHayboniyxon

Buxoroga tomon shiddat bilan harakat qiladi va shaharni uch kun qamaldan so'ng qo'lga kiritadi.

SHayboniyxon 5 tomonidan Buxoroni qo'lga kiritilgani haqidagi xabar Samarqandning hukmron doiralari orasida sarosima keltirib chiqaradi Samarqand hukmdori Sulton Ali Mirzodan norozi bo'lgan amirlarning bir guruhi Andijonda hukmronlik qilayotgan temuriy Bobur ixtiyoriga, ikkinchi guruhi, Sulton Ali Mirzoning Toshkentda hukmronlik qilayotgan akasi Uvays Mirzo yoniga ravona bo'ldilar. Voqealar rivojini sinchiklab kuzatib turgan Samarqand hokimi Sulton Ali Mirzo bu vaziyatda SHayboniyxon bilan muzokaralar olib borishni lozim topib, bir guruh o'ziga yaqin kishilar bilan uning huzuriga tashrif buyuradi. SHu tariqa SHayboniyxon 1500 yilda jangsiz Samarqandni birinchi marta egallaydi. Sulton Ali Mirzoni qatl etib, shaharni ayovsiz tarzda talaydi.. Biroq, Samarqand ruhoniylarining ko'zga ko'ringan namoyondalaridan biri xo'ja Abdulmakarim yordamida Bobur tez orada Samarqandni egallab, shayboniylarning shaharda qoldirilgan qo'shinlarini va ularni tarafdorlarini qirib tashlaydi. SHundan so'ng Bobur SHayboniyxon qo'shinlarini ta'qib etishga kirishadi. Lekin 1501 yil aprelida Zarafshon daryosi bo'yida Sariko'l degan dashtdagi jangda talofat ko'rib Samarqandga chekinadi.

Bu yerda 4 oy qamalda bo'lib, oxiri 1501 yilning ikkinchi yarmida Samarqandni tashlab chiqadi va Toshkent hokimi Mahmudxon huzuriga ketadi. SHayboniyxon ikkinchi marta Samarqandni qo'lga kiritib, uni ayovsiz taladiyu SHayboniyxon Samarqandni qo'lga kiritgach, 1503 yilda Sirdaryoning yuqori qismiga qarab yurish qildi. Bu yerda (Toshkent hokimi) Mahmudxon, Bobur boshliq birlashgan kuchlarga duch keldi. Arxiyon yonidagi shiddatli jangda ular ustidan g'alabaga erishib. Toshkent, SHoxruhiya, Farg'ona shaharlarini qo'lga kiritdi(1504). SHayboniyxon 1505 yilda Xorazmni, Movaraunnahrning asosiy shaharlarini egallagach, Xurosonni va unga qarashli yerlarni bosib olishni maqsad qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston tarixi T., «Yangi asr avlodi» 2003 y. 299-334 betlar.
2. Istoriya Uzbekistana. T. [Universitet](#), 2004 g. s. 74-87.
3. O'zbekiston tarixi - Toshkent Davlat universiteti - T. Universitet, 1997 yil. 57-67 betlar.